

UOT 37

I.Z.Rəsulova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu
ilaha.rasulova1@gmail.com

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLDƏ SƏMƏRƏLİ ÖYRƏNMƏNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

DOI: 10.30546/170899876.72.2.2024.035

Açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, nəzəriyyə, bacarıqların qiymətləndirilməsi, oxuyub anlama, zaman

Məqalədə məktəbəqədər təhsildə səmərəli öyrənmənin nəzəri baza prinsiplərini təhlil edir. Dördüncü sənaye inqilabının meydana gətirdiyi reallıqlar içərisində təhsilin modernləşdirilməsi önəmli yer tutur. Məlumdur ki, sağlam vətəndaş yetişdirməyin ən mühüm komponentlərindən biri erkən yaş dövründən (3-5) etibarən səmərəli öyrənmə və təlim prosesini formalaşdırmaqdır. Körpələrin təhsil meyarlarına uyğunlaşdırılması üçün bir sıra təsiredici amillər mövcuddur ki, istər ənənəvi pedaqoji üsullarda, istərsə də müasir metodlarda bu amillər öz yerini tutur. Məktəbəqədər yaş dövründə yaradıcı potensialın müəyyən edilməsi, tədris dövründə inkişafı üçün zəmin hazırlanması ilk öncə nəzəri ölçüdə təhlil edilməli, daha sonra praktikaya köçürülməlidir. Burada körpələrin elastik zehniyyət imkanlarını və qavrama qabiliyyətlərini nəzərə almaq mütləqdir. Təhsil fəaliyyətinin təşkili üçün müxtəlif həvəsləndirici mükafatlar, interaktiv oyunlar, ətraf mühitin idrakına təsir göstərən vasitələr nəzəriyyədən praktikaya keçiddə təməl vasitələr hesab olunur. Araşdırmanın məqsədi məktəbəqədər təhsil dövründə səmərəli öyrənmə üsullarının praktiki müstəviyə təsirinin müəyyən edilməsidir. Tədqiqat təsviri və empirik qütblər arasında əlaqəni müəyyənləşdirmək məqsədilə analiz və sintez metodu əsasında aparılmışdır.

И.З.Расулова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ключевые слова: дошкольное образование, теория, оценка навыков, понимание прочитанного, время

В статье анализируются теоретические базовые принципы эффективного обучения в дошкольном образовании. Среди реалий, созданных четвертой промышленной революцией, важное место занимает модернизация образования. Известно, что одной из важнейших составляющих воспитания здорового гражданина является формирование эффективного процесса обучения и воспитания с раннего возраста (3-5 лет). Существует ряд

влиятельных факторов адаптации малышей к образовательным стандартам, которые занимают свое место как в традиционных педагогических методах, так и в современных методах. Определение творческого потенциала в дошкольном возрасте, подготовка почвы для его развития в образовательный период должны быть проанализированы сначала в теоретическом измерении, а затем перенесены на практику. Здесь необходимо учитывать гибкие умственные способности и перцептивные способности малышей. Для организации образовательной деятельности основными инструментами при переходе от теории к практике считаются различные поощрительные призы, интерактивные игры, средства, влияющие на восприятие окружающего. Цель исследования – определить влияние эффективных методов обучения на практический уровень в период дошкольного образования. Исследование проводилось на основе метода анализа и синтеза с целью определения соотношения описательного и эмпирического полюсов.

I.Z.Rasulova

THEORETICAL FOUNDATIONS OF EFFECTIVE LEARNING IN PRESCHOOL EDUCATION

Keywords: *preschool education, theory, skill assessment, reading comprehension, time*

The article analyzes the theoretical basic principles of effective learning in preschool education. Among the realities created by the fourth industrial revolution, the modernization of education occupies an important place. It is known that one of the most important components of raising a healthy citizen is to form an effective learning and training process from an early age (3-5). There are a number of influential factors for adapting babies to educational standards, which take their place in both traditional pedagogical methods and modern methods. Determining the creative potential in preschool age, preparing the ground for its development during the educational period should be analyzed in a theoretical dimension first, and then it should be transferred to practice. Here, it is necessary to take into account the flexible mental capabilities and perceptual abilities of babies. For the organization of educational activities, various incentive prizes, interactive games, tools that affect the perception of the environment are considered basic tools in the transition from theory to practice. The purpose of the research is to determine the effect of effective learning methods on the practical level during preschool education. The research was conducted based on the method of analysis and synthesis in order to determine the relationship between descriptive and empirical poles.

Məktəbəqədər yaşda səmərəli öyrənmə körpə şüurlarda öyrənmə sevgisini oyatmaqdan bilavasitə qaynaqlanır. Məktəbəqədər yaşda öyrənmə bu yaş dövrünə uyğun təbii öyrənmə və dərkətmə marağına uyğun bir

şəkildə paralel aparıla bilən bir sistemdir. Yəni hər bir uşaq bu yaş dövründə ətraf mühiti anlamaq, bu mühitə uyğunlaşmaq istiqamətində inkişaf edir. Burada bir sıra önəmli ümumi qaydalardan kənar hadisələrin mövcudluğunu (olıqofreniya və s.) ilk başdan qeyd etmək lazımdır. Lakin ümumi götürdükdə uşaqların öyrənmə meyarlarında maraq və ehtiyac xüsusiyyətlərindən müvafiq üstünlük kimi istifadə etmək mümkündür. Məktəbəqədər yaşda öyrənmənin səmərəliliyini artırmaq üçün bir sıra orta qəbul edilmiş və sonradan şaxələnən metodlar vardır. Bəzi əsas metodlara oyun əsaslı öyrənmə, fəal iştirak cəlb edilmə, mənalı əlaqələr qurmaq, sosial-emosional inkişafa təkan vermək, mükafatlandırmaq, müsbət olanları xüsusilə qeyd etmək, mənfi göstəriciləri düzəltməkdə təmkin göstərmək və s. daxildir. Burada önəmli amillərdən biri pedaqoqların da paralel inkişafıdır. Lakin bu yaş dövründə körpənin ən böyük təlimçisi rolunda onun valideynləri, ailəsi və yaxın qohumları çıxış edir. Daha sonra rəsmi pedaqoqlar bu inkişafın növbəti mərhələlərini ardıcıl şəkildə davam etdirirlər. Səmərəli öyrənmənin bəzi üsullarını nəzərdən keçirmək mümkündür.

Oyuna əsaslanan öyrənmə. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar ən yaxşı oyun vasitəsilə öyrənirlər. Bu, onlara maraqlı və əyləncəli şəkildə araşdırma, təcrübə aparmağa, problemləri həll etməyə və biliklər yaratmağa imkan verir. Blokları, dramatik oyun sahələrini, sənət ləvazimatlarını və oyunları düşünmək ümumi konsepsiyaları qurmaq üçün önəmlidir. Söhbət təkcə əyləncə və oyunlarla bağlı deyil (baxmayaraq ki, bu, onun bir hissəsidir), bu, uşaqlar üçün müxtəlif inkişaf imkanlarını açan güclü bir yanaşmadır. Burada bir neçə istiqamətdə inkişaf parametrləri özünü büruzə verir. Oyun uşaqların instinktiv olaraq ətrafdakı dünyanı öyrənmə və kəşf etmə üsuludur. Bu, onlara təcrübə aparmağa, riskləri dəf etməyə və problemləri təhlükəsiz və cəlbədiçi şəkildə həll etməyə imkan verir. Oyun əsaslı öyrənmə təkcə ibtidai və məktəbəqədər siniflərə aid deyil. O, idrak inkişafı, sosial bacarıqlar, emosional intellekt, dil bacarıqları və hətta fiziki inkişafı təşviq edir. Rəhbər təyin olunan oyunda müəllim uşaqların öyrənmə qabiliyyətini genişləndirmək üçün yeni anlayışlar və ya materiallar təqdim edərək fəaliyyəti asanlaşdırır. Oyun əsaslı öyrənmə nümunələrinə blok oyunu, səhnələşdirmə, incəsənət fəaliyyəti, gündəlik real həyatda baş verən hadisələri oyun çərçivəsində öyrətmək kimi üsullar daxildir. Oyunlar uşaqlara məkan düşüncəsi, riyazi anlayışlar və əzmkarlıq haqqında öyrədir. Özünü fərqli personajlar kimi göstərməklə yaradıcılığı, sosial bacarıqları və dil inkişafını təşviq edir. İncəsənət fəaliyyəti təsviri bacarıqları (koqnitiv yarımkürə), yaradıcılığı və özünü ifadə etməyi inkişaf etdirir. Gündəlik real həyatla bağlı oyunlar kassada növbə götürməyi, işıqfordan diqqətlə keçməyi, əməkdaşlıq etməyi və strateji düşünməyi öyrədir. Oyun əsaslı öyrənmənin üstünlüklərinə sosial və emosional inkişaf, artan həyat fəaliyyəti və digər

amillər daxildir. Xüsusilə başqaları ilə oynamaq uşaqlara ünsiyyət, əməkdaşlıq, empatiya və mübahisələrin həllini öyrədir. Oyun təbiətən həvəsləndiricidir, ona görə də uşaqlar daha çox məşğul olurlar və oyun vasitəsilə öyrəndikləri məlumatları yadda saxlayırlar. Bəzi məktəbəqədər təhsil müəssisələri daha çox müəllimin idarə etdiyi fəaliyyətləri birləşdirə bilsə də, oyun əsaslı öyrənmə səmərəli erkən uşaqlıq təhsilinin təməl daşı olaraq qalır. Bu, kiçik uşaqlara təbii, cəlbəedici bir şəkildə öyrənməyə imkan verir və onları inkişafın bütün sahələrində uğur qazanmağa hazırlayır.

Mükafatlandırma. Uşaqlar məlumatı passiv qəbul etmək əvəzinə, öyrənmələrində fəal iştirak etdikdə daha çox yadda saxlayırlar. Bu, mahnı oxumaq, rəqs etmək, suallar vermək, sənət layihələri yaratmaq və ya təcrübələrdə iştirak etmək ola bilər. Məktəbəqədər uşaqlar müsbət möhkəmləndirmə üzərində inkişaf edirlər. Müəllimlər zəhməti tərifləyə, nailiyyətləri qeyd edə və uşaqların riskləri dəf etmək bacarığı və yeni ideyaları kəşf etməkdə rahat hiss etdiyi dəstəkləyici mühit yarada bilirlər. Bir sıra mütəxəssislər mükafatlandırmanın güclü stimula olduğunu və arzuolunan davranışın təkrarlanmasına səbəb olduğunu qeyd edirlər. Məsələn, B.Skinner gücləndirmə nəzəriyyəsində müsbət və neqativ təsirlərin rolunu fərqləndirir. Onun biheviormində (insanların və heyvanların davranışlarını öyrənməyə sisteməlik yanaşma) təhsilə həvəsləndirmə üçün müəyyən mükafatların verilməsi əsas götürülür. Mütəxəssisin fikrincə, müsbət gücləndirmə, istehsal etməyə çalışdığınız davranışla yekunlaşan nəticə arzuolunan davranışın davam etməsi ehtimalını artırırdıqda baş verir. Əgər uşaq yaxşı öyrənsə, bonus ala bilər ki, bu da müsbət nəticəsi olduğu üçün öyrənmək istəyini gücləndirir. Mənfi gücləndirmə isə cəza ilə eyni deyil. Skinnerin dediyi kimi: “Cəza sözü, adətən, digər insanlar tərəfindən qəsdən təşkil edilən, nəticələrin gücləndirdiyi gözlənilməz hadisələrlə məhdudlaşır. İnsan arzuolunmaz davranışı boğmaq üçün başqasını tənqid etdikdə, lağ etdikdə, qınadıqda və ya ona fiziki hücum etdikdə cəzaya müraciət etmiş olur” [2]. Məsələn, tutuq ki, sizin məktəbəqədər qrupunuzda olan uşaqlar müəyyən tapşırığı yerinə yetirmək istəmir. Müəllim həmin şagirdlərdən başqa müsbət bir davranışı yerinə yetirən ilk on uşağın bu tapşırıqdan azad olacağını elan edir. Bu zaman uşaqlar həmin davranışı daha tez və daha yaxşı yerinə yetirmək üçün əllərindən gələni edəcəklər. Gücləndirmə nəzəriyyəsi təklif edir ki, müəyyən davranış üçün müsbət möhkəmləndirmə saxlanıldıqda, fərdlər bir müddət bu davranışı tətbiq etməyə davam edirlər. Ancaq bir müddət sonra gücləndirilmə davam etməzsə, davranış tezliyi və intensivliyi azalacaq və nəticədə yox olacaq. Yəni uşaqların mütəmadi eyni mükafata həvəsi tez itə bilər. Bu zaman mənfi gücləndirmə ön plana keçir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən gücləndirmələr “verbal biheviorm” (tətbiqi nitq davranışı) adlanan metod olaraq davranış psixoloqu B.Skinnerin işinə

əsaslanır və o, nitqi müxtəlif funksiyaları olan, müxtəlif stimulların yaratdığı və müxtəlif amillərlə gücləndirilmiş şifahi hərəkətlər kimi müəyyən etmişdir. Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, öyrənmək fərdi uşaqların ayrı-ayrı masalarda, ayrı-ayrılıqda qazana biləcəyi bir şey deyil. Uşaqlar qayğıkeş bir cəmiyyətdə bir-birləri ilə və bir-birindən öyrənirlər və bu, həm mənəvi, həm də akademik öyrənmə üçün doğrudur. Qarşılıqlı asılılıq ən azı müstəqillik qədər əhəmiyyətlidir, buna görə də belə nəticəyə gəlmək olar ki, bir növ rəqabətdə uşaqları bir-birinə qarşı qoyan və bununla da cəmiyyət hissini sarsıdan təcrübələrdən bilərəkdən qaçınılır. A.Konun bu sahədə tənqidi işinin mərkəzi nüvəsini tənqidi pedaqogika ilə bağlı aşağıdakı fərziyyəni vurğulamaqla izah etmək olar. Bəzi bilik növləri digərlərindən daha çox qəbul edilir və hörmət edilir. Bundan əlavə, məktəb biliyi imtiyazlı qrupa məxsusdur və bu bilik formasından başqalarını kənarlaşdırmaq və istisna etmək üçün istifadə edir və hakimiyətdə olanlar bu gücdən cəmiyyətdə, o cümlədən təhsil sahəsində dominant mövqelərini qorumaq üçün istifadə edirlər. Bu elementləri öyrənmə formasına daxil etməklə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəçi-müəllimlər uşaqlarda öyrənmə sevgisini aşıl原因an dinamik mühit yarada bilirlər. Konun 1999-cu ildəki mənbəsində qeyd olunan ənənəvi məktəblərlə bağlı əsas tənqidlərindən ikisi XX əsrin son onilliyində məktəbləri əhatə edən və bu gün də təhsil təcrübələrində üstünlük təşkil edən əsaslar hərəkətinə və sınaqdan keçmiş kurikulumu qayıdır. Bütün bu proseslər məktəbəqədər öyrənmə dövründə səmərəliliyin artırılmasının nə dərəcədə vacib olduğunu sübut edir. Yəni növbəti mərhələdə artıq fərqli bir situasiya ilə qarşılaşmaq mümkündür.

Ümumiyyətlə, məktəbəqədər təhsildə effektiv təlim uşaqların yaş xüsusiyyətlərinin, inkişaf prinsiplərinin və müasir pedaqoji yanaşmaların dərindən dərk edilməsinə əsaslanır. Uşaqlar aktiv fəaliyyətlər vasitəsilə dünyanı öyrənirlər, buna görə də öyrənmə oyun, tədqiqat, təcrübə və layihə fəaliyyətlərinə əsaslanmalıdır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixoloji xüsusiyyətləri müxtəlif aspektlərdən nəzərə alınmaqla hərtərəfli öyrənilmişdir. İlk növbədə, məktəbəqədər yaşlı uşağın psixoloji sağlamlığının əsas meyarları nəzərdən keçirilir. Təhsil və tərbiyə sistemində əldə edilən biliklərin həcmi əsasdır, fərdin psixoloji sağlamlığı isə arxa plana keçir. Ailədəki münasibətlər uşağın şəxsiyyətinin inkişafında mühüm rol oynayır, müəllim-valideyn münasibətləri son dərəcə vacibdir. Evdə və ümumi təhsil müəssisəsində rolların düzgün təşkili ilə uşağın inkişafı düzgün olacaqdır. Müasir tədqiqatların nəticələri psixoloji sağlamlıq pozuntuları ilə uşaqların akademik uğurları arasında birbaşa əlaqə olduğunu göstərir. Narahatlığın nəzərəcarpacaq dərəcədə artması bu psixi sağlamlıq pozğunluqlarından biridir, sonradan ixtiyari diqqətin azalmasına səbəb ola bilər, onun təzahürü artan fiziki fəaliyyətə və özünümüdafiyyə, nizam-intizamın pozulmasına

səbəb ola bilər. Qorxular daimi gərginliyə səbəb olur və nəticədə performansın azalması, yorğunluğun artması, dağıdıcı təcavüz və sosial qorxular məktəbəqədər uşaqlarda "mərhələ qorxusu" şəklində özünü göstərir, yəni idarə heyətində ictimai cavab ehtiyacı, çıxışlar və ünsiyyət prosesinin özündə çətinliklər meydana gətirir. Nümayişçi aqressiya mənfi diqqət almağa yönəlmiş davranış stereotiplərini təhrik edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafındakı sosial vəziyyət onların valideynlərindən təcridən ayrılması və sosial dairələrinin genişlənməsi ilə əlaqələndirilir. Uşaq ona məlum olmayan "böyüklər" dünyasının norma və qaydaları ilə tanış olur, mağazalara, müxtəlif inkişaf mərkəzlərinə, o cümlədən rəqs studiyalarına baş çəkir. Yetkinlərin dünyası istək və inkişafı müəyyən edən sözdə ideal formaya çevrilir. Bəzi mütəxəssislərə görə, ideal forma birbaşa qarşılıqlı əlaqəyə girdiyi obyektiv reallığın bir hissəsi, uşağın girməyə çalışdığı sahədir [6, s.102]. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixoloji xüsusiyyətlərini əhatəli və obyektiv başa düşmək üçün bu kateqoriya yaş qrupuna görə bir neçə alt qrupa bölünməlidir.

3-4 yaş arası sosial-emosional sferaya gəldikdə, uşaqlar və böyükklər ilə ünsiyyət qurmaq istəyinin artması qeyd edilə bilər ki, bu da birlikdə oynamaq bacarığını inkişaf etdirməyə imkan verir. Bu yaşda olan uşaqlar ünsiyyət qurmağa, böyükklərə kömək etməyə və oyuncaqları paylaşmağa hazırdırlar. Onlar gender rollarını öyrənməyə başlayırlar. Bu mərhələ formanın, rəngin və ölçünün hiss standartlarının inkişafı ilə bağlıdır. Təfəkkürün vizual-obrazlı forması üstünlük təşkil edir. Nitq imkanları əhəmiyyətli dərəcədə artır və mürəkkəb cümlələr gündəlik həyatda görünür. Fiziki fəaliyyətə ehtiyac son dərəcə yüksəkdir. Bu yaş qrupundakı uşaqlarda sürət, güc, çeviklik, koordinasiya və dözümlülük fəal şəkildə inkişaf edir. Məhdud diqqəti cəmləmək qabiliyyətinə görə, müxtəlif güclü fəaliyyətlər və istirahət arasında növbə etməlisiniz. Bu mərhələnin əsas vəzifələri: uşağın motor fəaliyyətinə olan ehtiyaclarını ödəmək, oyun fəaliyyətini inkişaf etdirmək, ətrafındakı dünya haqqında bilikləri genişləndirmək və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək. 4-5 yaş arası uşaqlar insanlarla ünsiyyət qurmağın müxtəlif yollarını öyrənirlər. Əlaqələr haqqında bilik dairəsini genişləndirir. Fərqli insanlarla davranış xüsusiyyətlərinə diqqət yetirir. Rollu oyunlar xüsusi yer tutur. Qaydalara əməl etmək bacarığı formalaşır. Ümumiləşdirmə və səbəb-nəticə əlaqəsinin qurulması bacarıqları nümayiş etdirilir. Maraqlı güclənir ki, bu da müəllimlərə bu dövrdə çoxlu miqdarda lazımı məlumat verməyə imkan verir ki, bu da sonradan uşağın operativ yaddaşında yer tutacaqdır. Fiziki cəhətdən çeviklik və koordinasiya öz apogeyinə çatır. Uşaqlar tarazlığı qoruya bilir, hərəkətlər daha aydın olur. Növbəti iki ildə şəxsiyyətin intellektual, əxlaqi-iradi və emosional sferalarının intensiv inkişafı müşahidə olunur [5, s.55].

Bu dövrün əsas vəzifələri uşağın psixofiziki sağlamlığını gücləndirməkdir. Oyun fəaliyyətlərinə, sağlam həyat tərzinə, ümumi qəbul edilmiş davranış normalarına marağı saxlamaq lazımdır. Çünki bu dövrdə çox vacib bir ünsür – əmək fəaliyyəti formalaşır.

Səmərəli öyrənmədən bəhs edərkən tədris müəssisəsinin növü ilə bağlı da məlumat qeyd etmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisənin əsas məqsədləri məktəbəqədər, ibtidai və ümumi orta təhsil arasında fasiləsizliyi, sağlamlığın qorunması və möhkəmləndirilməsi, şagirdlərin və tələbələrin fiziki və əqli inkişafı üçün optimal şəraiti təmin etməklə təhsil prosesini həyata keçirməkdən ibarətdir. Müəssisə 3 yaşdan 10 yaşa qədər, müstəsna hallarda isə daha erkən yaşdan olan uşaqlar üçün təhsil müəssisəsi kimi yaradılır [7, s.41].

Yekun olaraq, məktəbəqədər təlim zamanı öyrənmə prosesində konkret (və ya empirik) təfəkkürün sistemli şəkildə həyata keçirilməsi uşaq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, onun zehni fəaliyyəti müəyyənlik və nizam-intizam əldə edir. Bununla belə, bu zehni fəaliyyət, prinsipcə, xüsusi təlim olmadan bir insanda təkmilləşdirilə bilər, çünki onun mənbələri praktik hərəkətlər və nitqin inkişafı normalarının mənimsənilməsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Dewey J. The School and the Life of the Child, Chapter 2 in The School and Society. Chicago: University of Chicago Press, 1907, p.47-73
2. Isai A.K. A Review of B.F.Skinner's 'Reinforcement Theory of Motivation // Journal of Research in Education Methodology, 2014, No 5, pp.680-688
3. Kohn A. Progressive Education: Why It's Hard to Beat, But Also Hard to Find, Independent School, 2008, p.12
4. Давыдов В.В., Маркова А.К. Развитие мышления в школьном возрасте // Принцип развития в психологии. М.: Наука, 1978, с.295-316
5. Психология воспитания: Пособие для метод., воспитателей дет. садов, учит. нач. кл., препод. и студ. пед. вузов, дет. психологов / Под ред. В.А.Петровского, 2-е изд. М.: Аспект Пресс, 1995, 152 с.
6. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1989, 560 с.
7. Ячина Н.П. Теоретические основы обучения учительской профессии (дидактика): Методическое пособие для студентов / Н.П.Ячина. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2016, 94 с.

Redaksiyaya daxil olub 08.05.2024